

İBN HİŞÂM EL ENSÂRİ

Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme

Yrd. Doç.Dr. Yusuf SANCAK*

I-İbn Hişâm'ın Hayatı

Tam adı künye, lakab ve nisbetleriyle beraber, Cemâlüddîn Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Hişâm el- Ensârî el-Mısırî (708-761/1309-1360)olan müellifin künyesi, Ebû Muhammed, lakabı Cemâluddîn, nisbetleri ise, el-Ensârî, el-Mısırî ve en- Nahvî'dir.

İbn Hişâm veya İbn Hişâm en-Nahvî diye meşhurdur¹.

Nisan/Mayıs, 708/1309 Mısır, Kahire doğumlu olan müellif, daha tercihe şayan olan görüşe göre², 5 Zil-ka'de (761/17-18 Eylül 1360) Cuma gecesi yine Kahire'de vefat etmiş, oradaki Süfiye mezarlığına defnedilmiştir³.

Bu, onun daha çok kabul edilen doğum ve vefat tarihleridir. Keşfu'z-Zunûn sahibi Kâtib Çelebi, adı geçen kitabının muhtelif yerlerinde H. 761, 762 ve hatta 763 tarihlerini onun vefat tarihi olarak kaydeder⁴.

II- İlmî Çevresi ve Şahsiyeti

Şihâbuddîn Abdullatîf b. el-Murahhal el-Fâkihânî'nin derslerine devam etmiş, İbnü's-Serrâc'dan, ders almış, Ebû Hayyân'dan yedi Mu'allaka'nın üç büyük şairinden Züheyr b.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn'an Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn, nşr. Kilisli Muallim Rifat ve Şerafeddin Yalçıkaya, İst. 1971, I, 124, 406, II, 563, 1352 vb.

² Kâtib Çelebi, a.g.e., II, 563; C.Brockelmann GAL, II, 27; Muh. b. Cheneb, "İbn Hişâm", İA, V/2, 754.

³ İbn Hacer, Şihâbuddîn b. Ahmed el-Askalânî, ed-Dureru'l-Kâmiline fi ayâni'l-Mict's Sâmine, II, 415; Muh. b. Cheneb, a.g.m., İA, V/2, 754.

⁴ Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 406, 563, II, 1332, 1352.

Ebî Sulmâ'nın Divân'ını okumuştur. et-Tâc et-Tebrizî'nin derslerinde hazır bulunmuş, et-Tâc el-Fakihânî'den onun Şerhu'l-İşâre adlı kitabını son yaprağı hariç okumuştur. Bir süre Mekke'de bulunmuş ve Muğnî'l-Lebib 'an Kutubî'l-E'arîb adlı Arapça edatlar , Hurufu'l-Me'ani'ye dair eserini burada kaleme almıştır. Şâfiî Mezhebinde fakih olmuş daha sonra Hanbelî Mezhebine intisap ederek, el-Hırakî'nin "Muhtasar'ını dört aydan kısa bir zamanda hıfzetmiş ve vefatından 5 yıl önce Kahire'de Tefsir müderresî olmuştur⁵.

Brockelmann onun Hanefî Mezhebine mensubiyetini sonra da kendisine müderrislik temin edilmesi sebebiyle Şâfiî ve daha sonra Hanbelî Mezhebine intisap. ettiğini iddia etmektedir⁶.

Saniyoruz, onun, Hanefî fakihî Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin el-Câmî'us-Sağîr" kitabını Şerhu'l-Camî'is-Sağîr⁷ adı ile şerh etmiş olması ilk önce Hanefî mezhebinden olduğu iddialarına destek olur mahiyettedir.

Esasen dilde, gramerde maruf bir alim olmakla beraber o, aynı zamanda Sarf, Meânî, Beyân, Tefsir, Fıkıh ve diğer ilimlerde de büyük pay sahibidir⁸ ve Arap dil bilgisinin önderlerinden sayılmaktadır⁹.

Bağdat ekolü mensubu ve dili felsefeye uygulamış olan¹⁰ İbn Cinnî'ye uymuş, onun tedaris ve usul sistemini kabul ve takibi dolayısıyla dilde yorumcu bir üslubla Mısır dilcilerinin yolunda olmuştur¹¹.

⁵ Muh. b. Cheneb a.g.md. İA., V/2, 754.

⁶ Bk. Brockelmann, GAL, II, 27.

⁷ Katib Çelebi, a.g.e., I, 563, 564.

⁸ Ömer Ruzâ Kehhâle, Mu'cemül Mütellifin, Dimaşk, 1376-81/1957-61, V, 163.

⁹ ez-Zirikli, e. A'lâm Kâmusu Terâcüm li Eşherî'r-Ricâli ve'n-Nisâ' minel 'Arabî ve'l-Müstaribin. 2. baskı, Beyrut, 1389/1969, IV, 291.

¹⁰ Bk. Clement Huan, Arab ve İslâm Edebiyatı, çev. Cemal Sezgin, Ankara, 1971 s.154.

¹¹ Muhammed Semir Necîb e. 'bedî, Mu'cemu Mustalahât en-Nahviyye ve's-Sarfıyye, Beyrut. 1405/1985, s.89.

İbn Hişâm akranlarını hatta hocalarını aşmıştır. İbn Cemâ'a'dan (ö.819/1416) hadis rivayet etmiş, Mısırlı büyük cemaatler ve başkaları O'ndan ilim almış, ilim taliplerine faydalı olmada en önde bulunmuş ve bu vefatına kadar da devam etmiştir. Arap dili ile ilgili meseleleri, ince konuların çözümü, garip hususlar, derin tahkik ve geniş anlayışta, ayrıca sözü kullanma ve ifadede en önde ve nadir kimselerden olmuştur. Bununla beraber alçak gönüllü iyiliksever, şefkatli, yumuşak huylu ve ince kalpli birisiydi. İbn Haldun O'nun hakkında şöyle der: "Biz Mağrib'de iken İbn Hişâm denen ve Nahivde Sibeveyh'den daha güçlü birisinin ortaya çıkmış olduğunu duyardık" Ebu Hayyan'a muhalefeti gayet çoktu ve birçok noktada ondan ayrılırdı. Yazdığı "Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'ârib" kitabı hayatında meşhur oldu ve halk ona yöneldi¹². Suyûti onun bu kitabına haşiye ve şîr şahidleri için şerh yazmıştır¹³.

Yukarıda hayatı, şahsiyeti ve eserleri konusunda verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi, İbn Hişâm'ın Arap Dili ve Edebiyatında büyük yeri olduğu kabul edilir. Bu küçük çalışmada ayrıca onun gramerle ilgili bazı görüşlerini tesbitle dile katkısı ve dilde önderlerden¹⁴ olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

III- Eserleri

İbn Hişâm el-Ensârî'nin çok sayıda; basılmış, kısmen de henüz basılmamış, -yazma- ayrıca mevcudu bilinmeyen birçok eseri vardır¹⁵. Yine hataen kendisine nisbet edilen eserler de mevcuttur¹⁶. Bizim, bunlar içinde tesbit edebildiğimiz kadarıyla basılmış olanlarla henüz yazma halinde bulunanlar aşağıdadır.

¹² İbn Hacer, a.g.e., II, 415. vd., İbnu'l-İmâd, şezerâtu'z-Zehb, VI, 191, Suyûti, Buğyetu'l Vuat, fi Tabakat'l-Lugaviyyin ven-Nuhât, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, ts., 1384/1964, II, 68-69.

¹³ Suyûti, a.g.e., II, 69.

¹⁴ ez-Zirikli, a.g.e. IV, 291.

¹⁵ Bk. İbn Hişâm, el Mesâ'ilu's-Seferiyeti fi'n-Nahv, el Mevrid, c.9, sy. 3, Bağdad 1400/1980, nâşirin muk., s.115-118.

¹⁶ a.e., s. 117

Yayınlanmış Eserleri

1- el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv. Kılıç Ali Paşa Kütüphanesinde bir yazma nüshası mevcuttur. Buna İbrahim b. İsmâ'il el-'Alevî'nin, ve ez-Zebidî'nin iki ciltlik büyük bir şerhi vardır¹⁷. Ayrıca kitabın diğer bir yazma nüshası Paris Ktp, nr. 4195'de mevcuttur. M. Şerif Sa'îd ez- Zibah tarafından 1968 yılında Dimaşk'da neşredilmiştir¹⁸.

2- Elğazu İbni Hişâm Sultan Melik Kâmil 'in kütüphanesi için telif ettiği Nahiv bilmece ve yanılmaları mecmuasıdır. Bir çok kere, son olarak 1967'de Neceft'e Hallü'l-Elğaz ismiyle tab edilmiştir.

3- Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik. İbn Mâlik'in Nahve dair manzum eserinin nesre aktarılmış şerhidir. Birçok defa tab edilmiştir.

4- Fevhu's -Şezâ bi Mes'eleti Kezâ. Hocası Ebû Hayyân'ın eş-Şezâ fi Mes'eleti Kezâ adlı kitabının şerhidir. Diğer adıyla Kitabu's-Şezâ fi Ahkami Kezâ. Ahmed Matlûb'un tahkiki ile Bağdat'ta 1963'de tab edilmiştir¹⁹.

5- el-İrâb an Kavâ'idil-İrâb. Kavâ'idul-İrâb diye meşhurdur. Cümle ve ahkâmı, câr- mecrûr, yirmi kelime, yazılı ibareye işaret olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Bir çok şerhi vardır. En güzeli Muhyiddin el-Kâfiyeci şerhidir. Reşid el-Abidi 1970, ve Ali Fûde tarafından Mecelletü Külliyyeti'l Adâb. (Riyâd, 1971)'da tahkikleri yapılarak yayınlanmıştır.

6- İkâmetü'd-Delîl alâ Sıhhati't-Temsil ve Fesâdî'd-Te'vil. İbn Hacer el-Askalânî'nin ed-Dürerü'l-Kâmine'sinde bahsettiği bu eser Haşim Taha Şellaş Tarafından Mecelletü Külliyyeti'l Adâb. (Bağdat sayı 16, 1972)'da ayrıca Rabiha Çelebi tarafından

¹⁷ Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 564

¹⁸ Bk. İbn Hişâm, el Mesa'ilu's-Sefertiyye fi'n-Nahv, naşırın muk. a.g.y., s.117

¹⁹ Bk. a.e., naşırın muk. a.g.y., s.116

tahkikleri yapılarak Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi (sayı 3, 1979)'nde yayınlanmıştır²⁰.

7-Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ ve şerhi. Bir çok defa basılmıştır.

8-Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb. Bu kitap dilbilgisi ve edatlarla alakalıdır. Tahran ve Kahire'de, bir çok defa basılmıştır. Gerek bizzat müellif, gerek başkalarınınca haşiyeler ve şahidlerine şerhler yazılmıştır. Biri Muhammed el-Emîr haşiyesidir²¹.

9-Mesâl fi l'râbi'l-Kur'an. Sâhib Ebû Cenâh tarafından tahkiki yapılmıştır. el-Mevrid mecmuası. Cilt, 3, sayı, 3, Bağdat 1973 te tab edilmiştir.

10-Şerhu Bânet Su'âd veya Şerh alâ Kaside Bânet Su'âd. Ka'b b. Zühayr'ın Hz. Peygamber (S.A.) hakkındaki manzumesinin şerhidir. A. Guidi tarafından 1871'de Leipzig'de; 1304 ve 1316'da Kahire'de tab edilmiştir²².

11-Şerhu'l-Lemhatî'l-Bedriyye. Ed-Dureru'l Kâmine'de el-Kevâkibu'd-Durriyye fi şerhi'l-Lemha el-Bedriyye diye isimlendirilmiştir. Ebû Hayyan'ın el-Lemhatu'l-Bedriyye adlı kitabının şerhidir. Hâdi en-Nehr'in tahkiki ile Bağdat'ta 1977'de tab edilmiştir²³.

12-Şuzûru'z-Zehab ve şerhi. Tam adı Şuzûru'z -Zehab fi Ma'rifeti Kelâmî'l-'Arab'dır. Birçok defa basılmıştır.

13-Mûkidu'l-Ezhân ve Mûkîzu'l-Vesnân. Atıf Ef. Ktp. nr. 2800/5'de ve Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye'de dört nüsha, Paris Ktp nr. 115² ve Berlin Ktp nr. 6748-6749'da nüshaları mevcuttur.

²⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, İkametu'd-Delil 'alâ Sıhhati'l-Temsil ve Fesâdî't-Te'vil, tahkik, Rabîha Çelebi, İFD, sy., 3, Ankara, 1979, s.325-358.

²¹ Suyûtî, a.g.e., II, s.69.

²² İbn Hişâm, İkametu'd-Delil, naşirin muk., a.g.y, s.351.

²³ A.e., naşirin muk. a.g.y., s.349.

1322 de Haremeyn Matbaasında, ayrıca bir cüz'ü de Şerhu Şüzürî'z-Zehab'le beraber 1322'- de Bulak'da basılmıştır²⁴.

14.-el-Mesâ'ilu's-Seferîyye fi'n-Nahv. Hâtim Sâlih ez-Zâmin neşriyle Bağdat'ta el-Mevrid mecmuası (c.9, sayı,3, sh.115-146)nda yayınlanmıştır.

B-Başka Kitaplar Dahilinde Basılmış Olan Eserleri

İbn Hişâm'ın yukarıda adı geçenler dışında daha çok risale tarzında yaklaşık 10-30 varaktan ibaret bazı eserleri de 1318 Haydarâbâd'da basılan Celâlettin es-Suyûtî'ye ait "el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n Nahv" adlı kitabının muhtelif sahifeleri arasında bulunmaktadır

²⁵ Bunlar :

1. Mesâ'il fi'n-Nahv ve Ecvibetihâ. Bu kitap "Risâle fi İntisâb-Lugaten ve Fadlen ve İrâbı Hilâfen ve Eydan ve Ve'l-Kelam ala helumme Cerren-" ismiyle de zikredilmektedir²⁶.

2-Muhtasaru'l-İntisâf minel Keşşâf. Zemahşeri'nin Keşşâf'ındaki Mu'tezili görüşleri çürütmek için İbnu'l-Munîr tarafından yazılan el-İntisaf Mine'l-Keşşâf adlı kitabın özetidir. Berlin ve Ezher'de nüshaları vardır²⁷.

3- Meseletu İ'tirazı's-Şart 'ale's-Şart. Leiden, 12 nr.217, 218'de mevcuttur.

²⁴ İbn Hişâm el-Mesâ'ilu's-Seferîyye, naşirin muk. a.g.y., s.116; a.mlf., İkâmetu'd-Delil, naşirin muk. a.g.y. s.350; Muh. b. Cheneb, a.g.md., İA, V/2, 754-755.

²⁵ İbni Hişâm, İkâmetu'd-Delil, naşirin muk. a.g.y., s.350

²⁶ Muh b. Cheneb, a.g.m., İA., V/2, 755; bk. İbn Hişâm, İkâmetu'd-Delil, naşirin muk. a.g.y., s.350; a.mlf. Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Dersâ'adet, ts. naşirin muk. s.7.

²⁷ İbn Hişâm, el-Mesâ'ilu's-Seferîyye, naşirin muk. a.g.y. s.116; a.mlf., Şerhu Katri'n Neda naşirin muk. s.7.

4-Şerhu'l-Kasîdeti'l-Lugaziyye fi'l-Mesâ'ili'n-Nahviyye. Nahiv bilmecelelerini ihtiva etmektedir. Leiden Cat. Cod. Arab., nr. 222' de mevcuttur²⁸.

C.Yazma Halinde Bulunan Eserleri

1-el-Mebâhîsu'l-Mardiyye el Muteallika bi "men" eş-Şar-tiyye. 2 cilt olup Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de, üç nüsha vardır.

2-Havâşîn ale'l-Elfiyye. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bir nüsha vardır.

3-Mes'ele fi şerh Hakikatı'l-İstifhâm ve'l-Farkı beyne Edevâtih. Hüsrev Paşa Kütüphanesinde (Türkiye) bulunmaktadır²⁹.

4-Mesele fi Ta'addudı Ma Ba'de illâ 'alâ Selâseti Aksâm. , Hüsrev Paşa Kütüphanesinde (Türkiye) bulunmaktadır³⁰.

5-Risâle Fı'sti'malî Munâda fi tıs' âyât mine'l Kur'ân. Berlin Ktp. nr. 6884' de mevcuttur.

6-er-Ravzatu'l-Edebiyye fi şevâhid 'Ulûmül Arabiyye. İbn Cinni'nin "el-Luma" adlı eserinin şahidlerinin şerhidir³¹. Berlin Ktp. nr. 7652 de mevcuttur.

7-Şerhu'l-Cumel. ez-Zeccâci'nin el-Cumel adlı kitabının şerhidir. Ahmedîye Kütüphanesinde (Halep) mevcuttur.

8-Şevâridü'l-Mulah ve Mevâridü'l-Minah. Ruhun tezkiyesine Akâid, Ferâiz ve dinî meselelere dair olup Berlin Kütüphanesi nr. 2097'de ve Sâhib Ebu Cenâh'da bir sureti mevcuttur ve müellifin Mesâ'il fi İ'râbi'l-Kur'ân adlı eserine yaptığı tahkikin mukaddimesine de bu eseri almıştır (el-Mevrid c.III sayı 3 Bağdad 1974).

²⁸ Muhb. b. Cheneb, a.g.md., 1A, V/2, 755.

²⁹ İbn Hîşâm, el-Mesâ'ilu's-Seferiyye, nâşirin muk. a.g.y., s.116

³⁰ a.y.

³¹ Muh. b. Cheneb, "İbn Hîşâm" md. 1A, V/2, 755

9-Tahlisu'ş-Şevâhid ve Telhisu'l-Fevâ'id. Irak Müze Ktp. ve Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye'de mevcuttur.

10-Telhisu'd-Delâle fi Telhisi'r-Risâle. Mağrib el-Karaviyyûn Camii Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.

D. Mevcudu Bilinmeyen Eserleri

1.el-Câmiu'l-Kebîr fi'n-Nahv. Suyûti Buğyetü'l-Vu'ât'ta bahset-mektedir³².

2. et-Taḥsîl ve 't-Tafsîl li- Kîtâbi't-Tezyîl ve 't-Tekmîl. Bu kitabı, Cemâlüddin Abdullâh b. Mâlik et-Tâi el-Ceyyânî (672)'ye ait olan Teshilü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Makâsîd adlı kitaba şerhtir. Bir çok ciltten ibarettir. O'nun bu kitap üzerine daha başka haşiyeleri de vardır³³.

3. et-Tezkire fi'n-Nahv. İbnu'l-İmad şezerâtu'z- Zeheb'inde 5, İbnu Hacer, ed-Dureru'l-Kamile'si'nde ve Suyûti Buğyetü'l-Vu'ât'ta 15 cilt olduğunu ifade etmektedirler.

4. İbn Mâlik'in et-Teshil'ine haşiyeler.

5. Kifâyetu't-Ta'rif fi 'İlmi't-Tasrif. İsmail Paşa Keşfu'z Zünûn zeylinde bahsetmektedir.

6. el-Kavâ'idu'l-Kubrâ fi'n-Nahv. Muhyiddin el-Kâfiyeci "el-İhkam", el-Basravî Muhammed b. Halîl de şerhu'l-İrşâd adlarıyla şerh etmişler; Ebu'l-Bekâ el-Misrî tarafından nazma çevrilmiştir.

7. el-Kavâ'idu's-Suğrâ fi'n-Nahv. Suyûti bu son ikisinden Buğyetü'l-Vu'ât'da³⁴ bahsetmektedir ki mevcutları bilinmemektedir.

³² es-Suyûti, a.g.e., II, 67.

³³ a.y.;Kâtûb Çelebi, a.g.e., I, 406.

³⁴ es-Suyûti, a.g.e., II, 67.

8. Ref'u'l-Hasâse an Kurrâi'l-Hulâsa. Suyûti 4 cilt olduğunu ifade etmektedir³⁵.

9. Rîsâle fi Ahkâmı "Lev" ve "Hattâ".

10. Şerhu'l-Burde. el-Bûsîri'nin (öl.694) Kasidetü'l Burde el-Mevsûme bi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fi Medh Hayri'l-Berîyye, adlı manzûm eserinin şerhidir.

11. Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr. fi'l-Furû'³⁶. Haneî fakihî el-İmam Muhammed b. Hasan eş-şeybânî'nin el-Câmi'u 's-Sağîr fi'l-Furû kitabının şerhidir.

12. Şerhu Ebyât İbn Nâzım.

13. Şerhu 'ş-Şevâhidü'l-Kübrâ fi'n-Nahv.

14. Şerhu 'ş-Şevâhidü 's-Suğra fi'n-Nahv.

15. Şerhu't-Teshîl. Müsvedde olduğu ifade edilmektedir³⁷. İbn Mâlik'in et-Teshîl'inin şerhidir.

16. 'Umdetu't-Tâlib fi Tahkiki Tasriî İbni'l-Hâcib. İki cilttir. İbn Hâcib'in (öl.646) sarf'la alakalı eş-şâfiye adlı eserinin şerhidir³⁸.

Bunlar haricinde İbn Hişâm el-Ensârî'nin olmadığı halde ona nisbet edilen bazı kitaplar da mevcuttur³⁹.

IV. İbnu Hişâm El-Ensârî'nin Gramerle İlgili Bazı Görüşleri

İbn Hişâm Arap Dili ve Gramerine ait Eserlerinde ve bilhassa metin ve şerhi kendine ait olan Şerhu Katrı 'n-Nedâ ve Belli 's-Sadâ ve Şerhu Şüzûru 'z-Zeheb ve Kavâ'idü'l-İ'râb vb.

³⁵ a.y.

³⁶ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 563-564.

³⁷ es Suyuti, a.g.e. II, 67.

³⁸ a.y.

³⁹ İbn Hişâm, el Mesâ'ilu's-Seferîyye, nâşrin muk. a.g.y. s.117.

kitaplarında. Bağdat Ekolü mensubu ve Dil bilgisini Felsefe'ye uygulamış olan İbn Cinnî'ye⁴⁰ (ö.l.392/1002) uyararak izah ve yorumlarında nahiv felsefesi yapmış, çeşitli görüşleri karşılaştırmış, tarafların iddia ve delillerini serdetmiş, sonra tercih belirtmiş ve kendi görüşünü delillendirmeye çalışmıştır.

Yukarıdaki başlıkta ifade ettiğimiz bu çalışmada daha çok onun Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ adlı kitabında kaydettiği gramer meselelerindeki tartışmalar ve buradaki tercihleri ve görüşlerinden bazı örnekler arz edilecektir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bu küçük çalışmanın sunduğu konuda daha tatminkar ve daha ciddi bir tetkiki yansıtıyor olabilmesi için, tartışmalı meselelerde ihtilaf sahibi grameriler ve ilim adamlarının görüşleri için İbn Hişâm'ın onlardan yaptığı kendi nakilleriyle kalmayıp, bizzat o kimselerin eserlerindenki tarz ve ifadeleriyle alınması en uygun olanı olacaktır, müellefin şu alim şöyle dedi, falan alim şu görüşe kail oldu tarzındaki nakilleri de daha da delillendirilmiş olacaktır. Fakat burada bu nevi bir çalışmaya deneme amaçlandığı için arzu edilen tetkik ve tahkik gidilmemiştir. Bu bakımdan bu küçük çalışmaya müzahama ile bakılması hususundaki istirhamımızı belirtelim.

Müellif tercihini belirtmede kısaca , doğru ve güvenilir olmak anlamlarında olan sevâb; en sahih, en doğru söz anlamında; esahhu'l-akvâl; yine en doğru ve en çok benimsenen, tercih edilen görüş manasında da; el-ercâh, gibi ifadeler kullanılır.

I - Dün Manasına Gelen "Emsî" (امس) Kelimesinin Durumu⁴¹

İbn Hişâm "Emsî" kelimesinin kullanılış ve değerlendirilmesi konusunda "O" nun:

⁴⁰ Bk. Clement Huart, a.g.e, s.159, Muh b. Cheneb, a.g.md, İA. V/2, 754.

⁴¹ İbn. Hişâm şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ, s.15 v.d. a.mlf., Şerh Şüzûru'z- Zeheb, baskı yeri belirsiz, ts. s.98. v.d.

1-Hicazlılarca⁴² kesr üzere mebnî,

2-Temim Oğullarınca iki görüş halinde:

a-Mutlak olarak mü'reb ve gâyrı munsarıf⁴³,

b-Ref halinde mü'reb ve gâyrı munsarıf, diğer iki halinde kesr üzere mebnî sayıldığı

3-Ez-Zecâcî (338/949) nin ise "O" nu mutlak feth üzere mebnî saydığını ve delilininse mü'reb gâyrı munsarıf sayanların şahit getirdiği beyitteki (**مذامسا**) olduğunu ifade eder.

Sonra kendisi Ez-Zecâcî ye itirazla: "Bu zan ve hatadır."

Bu konudaki gerçek ise: Kelime mureb ve gâyrı munsarıfdır⁴⁴, der.

4-Dilcilerden bazıları da: "Kelimeyi mutlak mureb ve gâyrı munsarıf sayanların şahid getirdiği beyitte geçen "Emsa" (**امسا**) kelimesinin mâzî fiil, fallin ise "el-Mesâu" takdirinde gizli oluşu zannına yönelmişlerdir. Tabidir ki bu da doğru değildir.

II."Ni'me", "Bi'se", "Asâ", "Leyse"- (**نعيم - بنس - عسى - ليس**) nin Gerçekde Fiil Oldukları Konusu:

İbn Hişâm: Filler bahsinde geçmiş zaman fiilli olan ni'me, bi'se, asâ, leyse 'nin tartışıldığını ifade ile:

a-Bazı Küfe mektebi dilcileri ve el-Ferrâ' (öl.207/822)'ca Ni'me ve Bi'se nin, bazıınının sözlerinde bu ikisine, isimlerde

⁴² Hicaz :Meke, Medine ve Çevresi. Tihâme ve Necd arası. İbrâhîm Mustafâ vdğr. el- Mu'cemu'l-Vasît, I, 158.

⁴³ Gâyrı Munsarıf: Tenvîn ve kesreyi kabul etmeyen mü'reb, sonu değişebilen isim.

⁴⁴ Zaten bu kullanılış ve beyt onu mutlak mureb ve gâyrı munsarıf sayanların delilidir.

olduğu gibi harfi cerrin katılmış olmasından dolayı, isim kabul edildiğini

b-el-Halebiyyât adlı kitabında Ebû Ali Hasan b. Ahmed el Farisi (öl.377/987) ve bu konuda ona uyan Ebu Bekr İbn Şukayr (öl. 317/929)ın "leyse nin olumsuzluk "mâ"sı gibi olumsuzluk harfi olduğunu kabul ettiklerini.

c-Yine Kufeliler ve bu hususta olanlara uyan İbn Serrâc (öl.214/ 829)'ın asâ (عسى) Le'alle (لعل) gibi ümit, beklenti ifade eden bir harf olduğuna kanaatlerini belirtir.

Sonra diğerlerinin iddia ve delillerini münakaşa ederek der ki: doğru ve güvenilir olan ise bunların, sonuna sakın "ta" yı kabul etmelerinden dolayı geçmiş zaman fiili olmalarıdır⁴⁵.

III. "Helumme" "Hâti" ve "Te'âle" (هلم-هات-تعال) Kellmelerinin Durumu:⁴⁶

a-"Helumme" (هلم) Araplarca:

aa-İsnad edildiği fail, sebebiyle lafzın değişmeyerek tek bir tarzda çekimi ve kullanılışı ki bu Hicaz dilidir.

ab-Kendisine isnad edildiği bariz zamirlerle bitişerek gelmesi: (هلمس - هلموا هلممن) gibi ki bu Temim oğullarının kullanışıdır.

İbn Hişâm bu kelimenin Temim Oğulları'nın dil ve kullanımına göre emir fiili olduğu kaydını koyarak esasen Kur'an'ın kendisiyle indirildiği Hicaz diline dikkat çekiyor.

b- İbn Hişâm; "Hati" ve "Te'âle" kelimeleri, dilcilerinden bazılarınca isim fiil sayılmasına rağmen, gerçekte bu iki kelimenin talebe dalalet edişleri ve muhataba yasını kabul edişlerinden dolayı emir fiili oluşlarıdır der.

⁴⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s.26-31.

⁴⁶ a.c.s.36 vd.

IV-"Mehma" ve İzmâ'nın (مَهْمَا - إِذْمَا) Harf Olmayıp Mâ Masdariyye ve "Lemma" Râbitanın (لَمَّا - لَمَّا) Harf Olduğu:

A- İzmâ: (إِذْمَا)

a- Sibeveyh (öl.179/796) izmâ için o, "in" gibi şart ifade eden bir harftir der.

b- el-Müberred (öl.285/899), İbnu's-Serrâc (öl.214/829) ve el-Fârisî İz (إِذْمَا) kelimesine mâ (مَ) katılmadan önce isim olup mâ (مَ) nun katılmasıyla da bir değişiklik olmayarak meta (مَتَى) gibi zaman zarfıdır, demişlerse de;

Onlara İz (إِذْمَا) mazi içindi 'İzmâ (إِذْمَا) ise müstakbel için olmak sebebiyle değişiklik vaki olmuştur, diye cevap verilmiş. İbn Hîşâm ise Sibeveyh ve taraftarlarının verdiği bu cevaba razı olmayarak kitap metninde ifade ettiği "O"nun harf olmadığı, el-Müberred, İbnu's-Serrac ve el-Fârisî görüşlerini tercihini ihsas ediyor⁴⁷.

B- Mehma: (مَهْمَا)

a- Nahivcilerin büyük çoğunluğu Kur'an'da ayet-i kerimde de⁴⁸ kendesine zamirin dönüyor olması sebebiyle "o"nun isim olduğu kanaatindedir.

b- Suheyli (öl.581/1185) İbn Yes'ün (öl.474/1078) Zuheyri b. Ebî Sûlmâ el-Müzeni'nin (öl.609) Muallakasından şahit getirdikleri bir beyitle⁴⁹ onun harf olduğunu iddia etmişlerdir.

İbn Hîşâm: Dilcilerin büyük çoğunluğunun-Cumhurun-bu beyti iki şekildeki i'râbından daha tercihe şayan şekliyle, burda geçen "Mehma" nın isim ve mübtedâ oluşuyla cevap verişlerini tercihle gerçeğin onun isim olması görüşü olduğu tercihini ifade etmektedir.

⁴⁷ a.e., s. 36 vd.

⁴⁸ A'râf Sûresi, 132.

⁴⁹ Bk. İbn Hîşâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 37 vd.

c- "Mâ" (م) Masdariyye:

a- Sibeveyh onun masdar manası kazandıran en (أَنْ) gibi harf.

b- Ahfeş (öl.222/836) ve İbnu's-Serrâc (öl.214/829) ise onun ellezi (الذي) gibi isim olduğunu ifade etmişlerdir.

İbn Hişâm'sa: Sibeveyh'in kanaati gibi en doğru görüşe göre ma'nun diğer kullanımları sebebiyle de harf olması görüşü olduğunu ifade etmektedir⁵⁰.

d- Lemmâ (ل) Rabıta-Bir şeyin Varlığını Diğerine Bağlayan Bağlaç "Lemmâ" sı

a- Sibeveyh: "Bu bir şeyin varlığını diğerine bağlayan bir harftir" der.

b-el-Fârisî (öl.289/901) ve Dâlcilerden bir grup hıne (حين): dışında, dışında manasında zarf-isim olduğunu iddia etmişlerdir.

İbn Hişâm burada da Sibeveyh'in kanaati doğrultusunda karşı tarafın iddiasını, Ayette⁵¹ geçen lemmâ üzerinde amil bulunmayışı, sebep ve deliliyle "harf" olduğu görüşünü ve tercihini ifade ediyor.

V. "Şey", Kinaye Olarak; "Bahsedilmesi Çirkin Şey ve Adam"⁵² Manalarına Kullanılan "Hen" (هـ) Kelimesinin Kullanışı:

Hen kelimesi izafetle kullanıldığında:

⁵⁰ a.e., s.41 vd.

⁵¹ Sebe sûresi, 14;

⁵² Cemâluddîn b. Manzûr, Lisânü'l-'Arab, nşr. Dâru Sadır, Beyrut, 1410/1990, XV, 367 vd.; İbrâhîm Mustafâ, a.g.e, II, 998.

a- Arapların çoğunluğuna göre; izafetsiz halinde olduğu gibi üç halinde de normal hareketlerle irab ediliyor. ğad (غَد) kelimesinde (غَدَك - غَدَكَ - غَدِك) dendiği gibi kullanılıyor.

b- Bazıları ise Eb, Eh (أب-أخ) isimlerindeki

(هَذَا أَبوك - رَأَيْتَ أَبَاكَ - مَرَرْتَ بِأَبِيكَ)

tarzındaki irab ve kullanışla kullanılmaktadırlar.

ba- Bu son kullanım Sibeveyh'in bahsettiği ve yaygın olmayan bir kullanımdır.

bb- el-Ferrâ' ve ez-Zeccâcî' (öl.337/949) bu kullanıma muttali olmamışlar dolayısıyla bu Eb, Eh isimlerini beş isim olarak saymışlardır.

İbn Hişâm bu ismi kitap metninde, Sibeveyh'e uyarak altı isim-esmâ-ı sitte- içinde saymakla beraber, kelimenin kullanımında en açık dil ve kullanışın, Arapların çoğunun kullanışı olan izafet halinde de onun izafetsiz hali gibi harekeyle irablı kullaşımın olduğunu belirtiyor⁵³.

VI- Cem'-i Müennes Sâlim (Tekilinin şekli bozulmamış müennes çoğulu) Tabirinin Yerine "Mâ Cumi'a bi Elifin ve Tâin Mezdeteyn"-Fazla Bir Elif ve Ta ile Çoğulu Yapılanlar- Tabirinin Kullanılması:

İbn Hişâm" bu çoğul şeklinin hem yalnız lafızda, hem lafzı ve manası müennes olan isimlerle, hem kısa hem uzun elifle müennes olan kelimelerde yine müsemması müzekker olan isimleri, aynı zamanda çoğula geçişte: tekil şekli hem bozulabilen hem de bozulmayanları içine alıyor olması itibarıyla "ben çoğu kimsenin kullandığı "Cem'-i müennes salim"

⁵³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s.47 vd.

tabirinden vaz geçerek: fazla elif ve ta ile çoğulu yapılan "Ma Cumî'a bi elifin ve ta'in mezideteyn"- tabirini kullandım diyor"⁵⁴

VII- Şimdiki ve Gelecek Zaman Fiili (muzari)'nin Merfu Oluş Sebebi:

Araplarda şimdiki zaman fiilinin -Muzari- merfu oluşuna sebep olarak:

1-Ferrâ ve arkadaşları: nasb ve cezmedicilerden soyutlanmış olmasını

2-Kisâi (öl.190/805): kendisinde muzaraat harflerinin bulunmasını

3- Sa'leb (öl.292/904) isme benzeyişini

4- Basralılar ise ismin yerine geçmiş olmasını, göstermektedirler.

Yine Basralılar: İsmın evvelinde, nasb ve cezmedici edatların gelmesinin sözkonusu olmadığı gibi şimdiki zaman fiilinin öncesinde de bu edatlar geldiğinde merfu olması imkansızlaşır diye iddialarına delil getirirler.

İbn Hişâm, En doğrusunun önceki söz: yani nasb ve cezmedicilerden soyutlanmış olması görüşünü, dülciler arasında yaygın olanın da bu olduğunu belirterek, tercih etmektedir⁵⁵.

VIII. Şimdiki Zaman Fiilinin Başında Gelerek İstikbal ve Olumsuzluk İfade Eden Len (لـ) Nasbedici Harfinin Durumu:

İbnu Hişâm şöyle der: "len" harfi:

1.Zamehşeri'nin (öl.537/1143) El Enmuzec adlı kitabında iddia ettiği gibi ebediyyet ifade etmez.

⁵⁴ a.c., s.50.

⁵⁵ a.c., s. 57 vd.

2.Yine Zemahşeri'nin "Keşşâf" adlı tefsirinde iddia ettiği gibi te'kid; manayı kuvvetlendirme de ifade etmez.

3.İbnu's-Serrâc'ın iddiası gibi dua için gelmez.

4.el-Halil'in iddiası olan La (لا) ve En (ان), den önce hemze, sonra elif kaldırılarak oluşmuş da değildir.

5.el-Ferrâ'nın iddia ettiği gibi Elifi (ة) Nûna (ن) dönüşerek Len (لن) olmuş, aslı lâ (لا) olan bir harf de değildir, der⁵⁶.

Böylece İbn Hişâm Len (لن) harflî konusundaki tercih ve görüşlerini belirtiyor.

IX. Şimdiki Zaman Fiilinin, Kendisinden Önce Mahz Olumsuzluk veya Fiille Taleb Geçmiş Fâ-ı Sebebiye veya Vâv-ı Ma'iyeden Sonra Vucûben Gizli "En" (ان) ile Mensub Olması:

İbn Hişâm der ki:

Talep ifade eden fiil geçmesini şart koştum. Bu:

1.Kisâi'nin yanı fiil lafzı olsun olmasın talep ifade eden isim fiillerden de sonra sebep Fâ'sı ve beraberlik Vavı'nın peşinde gizli en ile mensubiyetini caiz görmesine.

2.İbn Cinni ve İbn Usfûr(663/1264)'un isim fiil olsa da kendisinde yalnız fiil lafzı bulunan kelimelerinden sonra Fâ ve Vâv'dan sonra muzarî'in gizli En (ان) ile mensubiyetini uygun görmelerine karşılıktır.

İbn Hişâm burada Fiille talep olmaksızın yanı diğerleri gibi isim fiille talep peşinden muzarî fiilinin Fâ ve Vâv'dan sonra mensub kılınmayacağı görüş ve tercihini ifade etmektedir⁵⁷.

⁵⁶ a.e., s. 58.

⁵⁷ İbn. Hişâm, a.e. s. 76.

Yukarıda sadece birkaç örnek verdiğimiz Gramer meselelerinin, büyük çoğunluğunda İbn Hişam'ın tercih ve görüş beyan ettiğini ve Arap Dili ve Gramerinde en önemli şahsiyetlerin bile görüşlerini kritik ederek, onlardan seçimde, tercihte bulunduğunu müşahade ediyoruz.

İbn Hişam bu yorum, açıklama, seçim ve tercihleriyle denildiği gibi kendisinin de Arap Dili ve Gramerinin önderleri arasında bulunduğunu isbat etmiş oluyor⁵⁸.

Bu durum şunu ortaya koymaktadır. Gerçekten İbn Hişam el Ensari Arap Dili ve Gramerinde söz sahibi ve ehliyeti itibarıyla bu sahanın önde gelen şahsiyetlerindendir⁵⁹.

⁵⁸ es-Suyuti, a.g.e, II, s.69

⁵⁹ ez-Zirikli, a.g.e, IV, 291.